

El món cultural d'Isabel de Villena

I. PRESTIGI DE L'ABADESSA DE LA TRINITAT

Jordi Ventura, en el seu notable assaig *Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País Valencià*, fa remarcar *passim* de quina curiosa manera cap al 1486 la poesia, la prosa i l'art catalans del segle xv valencià es beneficiaren de la purga sistemàtica organitzada a la ciutat del Túria pel sant tribunal de la Inquisició. Mercès a l'enginyós sistema de canalitzar, tot servint-se de persones piadoses, grates i de fiar, els béns confiscats a altres persones menys piadoses, menys grates i menys de fiar, condemnades a la foguera, el rei Catòlic estava en condicions d'acomplir un generós mecenatge que li permetia alhora de guanyar cel, quedar bé amb la família i amb els servidors, i fins i tot d'amagar les involuntàries conseqüències d'algun o alguns dels seus «peccata iuventutis» que podien resultar massa evidents i penosos a la seva no menys Catòlica esposa.

Entre els qui integraven el cercle de «persones de confiança» que participaren en les tasques inquisitorials, Ventura identifica alguns escriptors valencians més o menys coneguts, com és ara Joan Ram Escrivà, o Escrivà de Romaní, que tenia cura de supervisar els comptes de la receptoría inquisitorial,

i Miquel Pérez, que ocupà també el mateix càrrec beneficiant-se durant molts anys del generós estipendi de dos mil sous anuals que li reportava tan benemèrita i lucrativa ocupació.¹ Ambdós, Escrivà i Pérez, sembla que tenien excel·lents relacions amb Bernat Fenollar, personatge central que, segons Martí de Riquer, «fa de pont entre dos móns diferents, el món d'Ausiàs March i el món dels que concorren als certàmens religiosos». Consta que Fenollar «no estigué dessota la delació al sant ofici», i consta també que col·laborà, amb Joan Ram Escrivà i Pere Martines, en un llibre titulat *Istòria de la Passió* que es tanca amb la coneguda *Oració a la Sacratíssima Verge* de Joan Roís de Corella que també serveix de cloenda a lo *Quart del Cartoixà*. Roís de Corella era un mestre en teologia prestigiós que, juntament amb el bisbe Cristopolità Jaume Pérez, s'havia convertit gairebé en àrbitre obligat de nombroses consultes de caire doctrinal, de manera que el seu nom, tot i que aparegués al final, devia constituir una certa garantia de l'ortodòxia de les esmentades cibles.²

Ventura insisteix en un punt que no havia passat desapercbut, tanmateix ben important: tots els escriptors suara allistats, de tendència més o menys aristocratitzant, sentien o almenys manifestaven una devota admiració envers l'abadessa del convent de la Santíssima Trinitat, Sor Isabel de Villena; admiració compartida pels mateixos Reis Catòlics. Uns la palesaren mitjançant dedicatòries encomiàstiques; els monarques ho feren d'una manera més pragmàtica, manant als receptors de les confiscacions inquisitorials, entre ells al mateix Joan

---

¹ València 1978, 144-146.

² Ibid., 146. Martí de Riquer, HLC, III, 364 i 357. Empro el títol de l'ed. de F. Martí Grajales (València 1912). Cal distingir la IP (1-137) de Fenollar i Martines, de la Contemplació a *Jesús crucificat*, del mateix Fenollar i d'Escrivà (C), pàgs. 136-150, també publicada per F. P. Briz, *Lo llibre dels poetes* (Barcelona 1867), 109-129, en versió més completa que la de Grajales. Per a una perspectiva de conjunt cal consultar Antoni Ferrando, *Els certàmens poètics valencians* (València 1983).

Ram Escrivà, que lliuressin al convent diverses quantitats en concepte d'almoïna, cedint també a les religioses de Santa Clara el títol de propietat d'algunes cases expropiades als condemnats per la Inquisició.³ Voldria afegir que aquesta generositat no era tan desinteressada com sembla, ja que el 14 de febrer del 1484 Ferran el Catòlic havia encomanat a Sor Isabel la persona d'una filleta de cinc anys «i prop de dos mesos», anomenada Maria, que més tard fou professa del mateix monestir de la Trinitat. L'abadessa anotà *manu propriae* aquesta entrada en el llibre corresponent i estableix de manera prou clara la relació entre l'arribada a València de la infanta i les donacions reials, en escriure:

Portà en sa persona una gonella de vellut negre e una robeta de domasch carmesí, e dos parells de manilletes d'or. *Donà lo senyor rey al monestir per amor d'ella trenta mília sous sobre les inquisicions de València*, e foren pagats los vint-hu mília en censals e nou mília en casas.

Segons precisa l'historiador del monestir, home òbviament ben documentat i que havia manejat tots els documents i trescat tots els racons, a l'arxiu de la Trinitat es guardava el privilegi reial, en pergamí, firmat a Salamanca el 20 de novembre de 1486, on el rei especificava que feia tal concessió al monestir «por la devoción que le tenía, i por amor a su hija». El cronista afegeix que la comunitat va rebre «los bienes que le tocavan, confiscados por crimen de heregía i apostasía», el 17 de novembre de 1487, i va firmar Joan Claver, receptor.⁴ Tenim, doncs, ben establerta la relació de causa i efecte, i cal suposar que el rei sabia prou bé el que feia i qui era Sor Isabel, i aquella comanda corroborava en públic l'opinió que en tenia i la seva reial confiança, cosa que no degué passar gens desper-

---

³ VENTURA, 145

⁴ Agustín SALES, *Historia del Real Monasterio de la Santísima Trinidad* (València 1761), 67-68, en especial la nota 15.

cebuda i que considero ben rellevant, en especial si tenim en compte l'ambient exhumat i descrit per Jordi Ventura, on predominen la por i els recels, atiats per les denúncies i les envegetes. Per a mi un dels mèrits del seu llibre és el d'haver demostrat la importància d'un factor social extraliterari que fins ara hom tendia a ignorar: el de la constant amenaça, a partir del 1482, de ser víctima d'una denúncia activada per la rancúnia o l'enemistat. Considero ben suggestiva la hipòtesi de treball segons la qual l'extraordinària proliferació d'una literatura religiosa farcida de tòpics i fada del tot, podria ser a vegades producte natural d'un sistema de reflexos defensius automàtics comparable als dels cefalòpodes, que també segregen tinta en ensopegar amb perills imaginaris o reals. La insipidesa de forma i de contingut és, ja ho sabem, una constant en tota mena de justes i certàmens, però així i tot, i encara que resulti prou difícil de demostrar, resulta engrescador de pensar que més d'una de les hiperbòliques composicions conservades eren cortines de fum destinades a dissimular la manca de fe, els dubtes o la fredor de la indiferència. Sigui com sigui, no sembla fora de lloc especular que en unes circumstàncies com les insinuades suara, el prestigi i l'ascendent de què ja gaudia Sor Isabel de Villena degueren incrementar-se encara més a partir de 1484. És prou sabut que el valiment reial era sovint l'única taula de salvació en sorgir conflictes amb la Inquisició, la més perillosa de les «tres santes». Per bé que a València tothom coneixia el «pedigree» de Sor Isabel i els vincles de parentiu que la relacionaven amb les famílies més encastellades, enclosa la família reial, l'arribada al monestir d'una filleta del rei, per molt que hom volgués guardar-ne el secret, degué traspuar d'una forma o altra, i fos quin fos el tenor dels comentaris, era evident que la monja comptava amb el favor i el respecte dels monarques.

Seria, doncs, ben interessant de poder datar els pròlegs i dedicatòries més encomiàstics adreçats a Sor Isabel, per a veure si corresponen, o no, als darrers anys de la seva vida. Per desgràcia no és fàcil d'escatir aquesta qüestió, puix que els llibres

foren publicats després de la seva mort, esdevinguda el 1490. I tanmateix no voldria insinuar, ni de molt, que aquells elogis no fossin tan merescuts com sincers. Sor Isabel és l'única dona que ha assolit la fama literària en el camp, ben conreat, de les nostres lletres medievals. La seva obra conservada dóna suficient testimoni de la seva cultura, intel·ligència i extraordinària sensibilitat, a més de palesar també una vivíssima imaginació plàstica —que hom podria relacionar amb la seva afició a la pintura—, i un excel·lent domini de registres lingüístics elevats, que prova que estava del tot ensinistrada i dominava a la perfecció les convencions de l'etiqueta cortesana. D'altra banda, i pel que sabem de la seva gestió abacial, el seu nom va unit a l'etapa en què el convent de la Trinitat va assolir i irradiar major influència i també al de la fundadora del monestir, la reina Maria de Castella, esposa i vídua «avant la letre» d'Alfons el Magnànim. Cal no oblidar la circumstància, al meu entendre no gens fortuïta, que la primera novícia que ingressà el 1446 en la nova fundació fou precisament Sor Isabel, àlies Elionor de Villena, filla d'Enric de Villena i neboda i cosina de la sobirana. La reina, a més de fer servir la seva influència: per a treure fora sense contemplacions els frares trinitaris, que ocupaven aquell solar de feia temps, obtingué butlles apostòliques d'Eugeni IV, destinades als qui volguessin contribuir a la fàbrica del monestir, i aportà també dos mil quatre-cents florins d'or com a dot de Sor Isabel. Era evident que considerava aquella fundació com un afer molt personal, i res no té de particular que Ja llista dels qui volgueren lucrar la indulgència pontifícia sigui tan llarga i tan atapeïda. Tot i que mereixeria un comentari detingut, basta dir que es llegeix com una espècie de «Who is who» de la societat valenciana del moment. La reina no cessà de distingir el convent amb aquest especial tutelatge, i en morir, el 1458, volgué que les seves despulles fossin enterrades en la església de la Trinitat. Algunes dames, de la seva cort, com Sor Aldonça de Montsoriu, futura successora de Sor Isabel de Villena, Sor Àngela de Montagut i Sor Coloma Dalmau, trobaren aixopluc en la comunitat. La majo-

ria de les religioses procedia de les millors famílies, i entre les que coadjuvaren a pagar les despeses hi figuren en lloc destacat l noms de Sor Isabel de Cetina, Sor Leonor de Penarroja, *Sor Isabel de Monpalau*, *Sor Leonor de Vilarig*, *Sor Violant Roig* i *Sor Maria Escrivà*. Gràcies a aquestes ajudes i a les nombroses deixes de les dames de la noblesa i de molts particulars (com el cardenal Roderic Borja, nebot de Calixt III i bisbe de València, i molt especialment el seu vicari general Jaume Exarch), Sor Isabel de Villena, esdevinguda abadessa vitalícia el 1463, pogué continuar a ritme accelerat l'obra iniciada per la reina Maria. Es calcula que hi va invertir més d'onze mil tres-cents cinquanta-tres lliures, quantitat que va administrar —sembla— Jaume Roig, el polèmic autor del *Spill*, metge titular de dona Maria i del monestir i pare de l'esmentada Sor Violant Roig.⁵ El contacte entre Roig i Sor Isabel fou, doncs, inevitable, i la tesi de Joan Fuster és més que versemblant.⁶ Sor Isabel també degué conèixer prou bé el mestre racional Joan Ram o Escrivà, pare de Sor Maria Escrivà o Escrivana. I no acaba ací la xarxa de connexions familiars que il·lustra, potser, quins foren els possibles camins d'altres connexions de caire cultural, puix que entre les germanes de Sor Isabel de Monpalau n'hi ha dues que mereixen especial atenció: una era Beatriu de Monpalau, o sigui «Na Monpalaua d'Escrivà», esposa del citat Escrivà, a la qual Miquel Pérez va endreçar la *Vida de la sacratíssima Verge Maria*; l'altra, Yolanda de Monpalau, casada amb Lluís de Castellví, és la «molt magnífica, etc., senyora Na Monpalaua de Castellví» a la qual Roís de Corella

---

⁵ Resumeixo la informació que dona SALES, 46, 51, 55-61. Vegeu també Joseph TEIXIDOR, *Antigüedades de Valencia*, 2 vols. (València 1895), II, 55-63, i Felipe MATEU Y LLOPIS, *Sello del Monasterio de la Trinidad de Valencia, fundación de la reina doña María*, «Anales del Centro de Cultura Valenciana», XXVI (1958), 226-234.

⁶ Joan FUSTER, «El món literari de sor Isabel de Villena» i «Jaume Roig i sor Isabel de Villena», ara dins *Obres Completes*, I (Barcelona 1968), 153-174, 175-210. També el c. 8 del present volum. Cito sempre la *Vita Christi* (VCV) segons l'edició de Ramon Miquel i Planas, 3 vols. (Barcelona 1916), amb indicació del volum i/o capítol i línia.

dedicà la *Vida de la gloriosa santa Anna*⁷ Això és un índex de fins a quin punt la comunitat monacal era tot un dens microcosmos que, per allò mateix que devia reflectir força bé la textura compacta del sector més encimbellat de la societat, devia recollir-ne també les més íntimes pulsacions. No és, doncs, gens mal de creure que una dona dinàmica i intel·ligent com Sor Isabel, que enllaçava d'una manera tan conspicua, amb la reina governadora primer, i amb els Reis Catòlics després, i personificava les essències de l'estament aristocràtic, arribés a ocupar, malgrat la seva reclusió física, una posició excepcional. Al meu entendre cal prendre seriosament l'afirmació, a primera vista hagiogràfica, segons la qual Sor Isabel es convertí en *l'oracle de la ciutat*, que venia a consultar-li els problemes més difícils i a sol·licitar ajuda i oracions.⁸

La qüestió que voldria plantejar ara, un cop centrada l'atenció en una dama tan prestigiosa i el seu ambient, és fins a quin punt aquesta influència moderadora de l'abadessa de la Trinitat es pogué desplegar també en l'àmbit de la cultura i, més concretament, en el de la literatura de caire religiós, caracteritzada, com sabem, per la insistència en uns tòpics i registres determinats.

L'obra de Sor Isabel palesa una bona formació literària, i el pròleg que li dedicà el bisbe Jaume Pérez i que encapçala un comentari al *Magnificat* redactat en un llatí no gens desdenyable, prova si més no que la monja s'interessava per l'exègesi i el comentari escripturístic, en els quals excel·lia aquell prelat, que confessa haver escrit el llibre a instàncies de Sor Isabel. El monestir també devia tenir una biblioteca bastant ben dotada, ja que consta que el 1459 hi anaren a parar els llibres que la reina Maria havia llegat a Violant de Monpalau, vídua de Lluís Martí. Més tard, el 1479, el vicari general Jaume Exarch deixà ben expressament a Sor Isabel, per la qual sentia

⁷ RIQUER, HLC, III, 358-359, 260-261.

⁸ SALES, 51: «...fue el Oráculo de los hombres grandes de Valencia, pendientes de su voz, consejos, i aciertos...».

especial venerado, tots els volums de la seva biblioteca, que devia ser considerable puix que hom en fa especial menció.⁹ Res no obsta a suposar que els escriptors més acostats al monestir, coneixent el *pendant* literari i l'excel·lent formació i judici de l'abadessa, volguessin conèixer i beneficiar-se de la seva crítica, bé com a recurs oportunista de mera «captatio benevolentiae» que els permetia de guanyar prestigi, i qui sap si guarir-se en salut en previsió de possibles incriminacions, bé com a tribut sincer de consideració i estima, o potser per fer arribar llur obra a les filles i parentes que albergava el monestir.

De fet, no és exagerat d'imaginar que els mss. de moltes d'aquestes obres devotes circulaven lliurement dins del cercle de devots i benefactors del monestir, i que la circulació no era sempre en un sentit únic, ja que molt probablement la fama de docta de Sor Isabel prenia fonament en els sermons i escrits redactats «pro domo sua», però que tanmateix és possible que coneguessin les persones més acostades a la comunitat. En assumir, per exemple, que la *Vita Christi* és en certa manera una rèplica al *Spill* de Jaume Roig, ¿no assumim també l'existència d'una comunicació literària?

Tanmateix, l'única manera de comprovar ara si aquesta hipòtesi té, potser, algun fonament, és compulsant l'obra conservada de la monja amb la d'aquells autors que expressaren de manera més explícita llur respecte per Sor Isabel, o amb la dels qui, com en el cas de Roig, sabem que tingueren lligams personals amb el monestir. Com que ja he encetat a un altre lloc l'estudi dels aspectes teològics del *Spill* i d'algunes de les obres de Miquel Pèrèç i de Roís de Corella, ara i ací em proposo de continuar la tasca centrant l'atenció en alguns aspectes de la *Contemplació a Jesús crucificat, feta per Mossèn Johan Scrivà, mestre racional e per Mossèn Fenollar (C)*, i de la *Istòria de la Passió* deguda al mateix Fenollar i a Pere Martines

---

⁹ *Incunable* 208 de la BUV, s. t. (Valentia 1468). SALES, 85-86, traduí aquest pròleg al castellà, i esmenta els llibres rebuts a la pàg. 57.

(IP), començant per aquesta darrera, dotada d'una de les endreces més interessants.

II. LA ISTÒRIA DE LA PASSIÓ I LA VCV

LA QÜESTIÓ DE L'«ENDREÇA»

En aquesta «endreça» (IP, 3-5), hi podem distingir, en primer lloc, tota una tirallonga de lloances. En resum, segons Fenollar, Sor Isabel és una branca de l'arbre reial d'Aragó, tan carregada de fruits de virtut que es doblega tota í resulta així profitosa a tothom. Però malgrat la seva sang reial i els seus mèrits, és humana, i com a tal rebrà vida i salvació pel mèrit de la sang del vertader rei, Jesús, la passió del qual és el tema del llibre que hom ofereix a la seva consideració. Martines intensifica encara més la lletania laudatòria, introduïda per la dedicatòria: «A Vós que». Segons ell, Sor Isabel «pobla lo cel de fels pobles», orna «l'esgleya de ríchs mobles» i, convertida en «bandera del viure perfet», és «capitana» de les dones nobles que han triat el camí estret d'una regla que ella va brodant «d'angèliques obres». L'anomena encara «terra fèrtil hon molta fel planta se cria per gran caritat», «clara antorcha, espill d'excel·lència», «nau de fort penitència... que may dels set vicis, encontr'ls esculls», «pastora» que guarda les seves ovelles «vestint rica porpra, de tan real sanch», etc., etc. Són, potser, les encensades de ritual, vista la insistència d'ambdós autors en l'ascendència reial de la monja. Però això no és tot. Cal llegir amb deteniment la segona meitat de la primera estrofa i tota la segona estrofa de Fenollar:

A Vós, donchs, excelsa, humil abadessa,
del sant monestir de la Trinitat,
dreçam nostra tela, texida-b gran pressa.
Y puix en l'entendre sou gran doctoresa,
pinçau-la Vós tota, per gran caritat.

Seran vostres tochs   *les perles triades*
que-n tot nostre dir   sembrades iran.
Los mots que-y metreu   seran estimades
grans pedres y joyes   que, ben engastades,
lo pobre collar   nos enrequiran.
Y ab vostres sentències   les nostres, tan baxes,
daran major lustre   als més entenents.
Obriu, donchs, lo bé   de vostres grans caxes,
y nostres parlars,   *cenyits ab les faxes*
de vostre fin drap,   seran excel·lents.

¿Com cal interpretar aquest fragment? ¿Era pur afalac formulari, o sotmetien Fenollar i Martines de bon de veres el manuscrit de la seva obra o «tela» al reconegut judici doctrinal i crític de Sor Isabel, sol·licitant el seu concurs directe? Sembla que hom no solament la convida a introduir caritatives esmenes i retocs («pinçar la tela»), sinó també que faci una generosa aportació d'allò més característic de la VCV: «l'entrellaçat de citacions [patrístiques] portades a tomb i amb eficàcia», que evidentment fan l'efecte de pedres o perles encastades en el teixit o discurs textual.¹⁰ Aquesta referència tan oportuna fa pensar que els autors de la dedicatòria havien llegit l'obra de la monja. En tot cas, sembla sincera l'opinió que s'havien format d'ella, i també la invitació, que no sabem si Sor Isabel arribà a acceptar.

CARACTERÍSTIQUES DE LA ISTÒRIA DE LA PASSIÓ

La IP és una versificació «cum glossa» de l'evangeli de Sant Joan (18, 1-40; 19, 1-42), que era el propi de la missa del divendres sant, i narra la passió de Jesús. Com és sabut, la litúrgia ja n'aprofitava en certa manera els elements dramàtics puix que el celebrant, el diaca i els sots-diaca es distribuïen el text assumint els papers dels diversos protagonistes. Així, un cantava les paraules atribuïdes a Jesús, en un to greu i solemne, de baix; l'altre feia servir un to intermedi, de baríton,

¹⁰ Segons paraules de RIQUER, HLC, III, 478-479.

per a recitar els fets descrits en estil indirecte, mentre que el tercer se centrava en les paraules dels restants personatges, jueus o apòstols, en un to més elevat, de tenor.¹¹ La divisió de treball era força efectiva des del punt de vista teatral, puix que s'insinuava l'existència d'uns personatges i d'un diàleg. Els autors de la IP adoptaren en certa manera un sistema semblant en repartir-se la tasca de forma que Martines «parla per lo evangelista Sant Johan, e per tots los altres Mossèn Bernat Fenollar». Com que «els altres» són bastant nombrosos (l'església, Jesús, els jueus, *el lector*, l'ostiària, sant Pere, el ministre i ministres o criats, el cunyat de Malcus, Pilat i la Verge Maria, amb l'interessant afegitó de la Justícia, la Misericòrdia i l'humana llinatge), no és del tot injusta l'atribució de l'obra a Fenollar, que, si els càlculs no em fallen, va escriure 265 de les 405 estrofes de deu versos decasíl·labs amb cesura de què consta el llibre. A Martines li'n correspondrien, doncs, els 149 restants. Hom detecta de seguida la possibilitat d'adaptar el text a una representació-oratori, possibilitat inherent a l'evangeli i a algunes VC medievals, com ho demostra l'adaptació que féu el Sr. Bulbena de la VCV, de la qual va extreure una espècie *d'auto sacramental*. Tanmateix, tot i que els personatges s'insinuen, a la IP no passen de noms damunt el paper, que sembla destinat a la lectura, com bo indica, potser, la presència de nombrosos fragments on el lector (pàgs. 16-29, 26-28, 45-46, 112-114, 117-119, 129-134) comenta o extreu del text un «documentum» o lliçó moral o una meditació, i també l'existència de possibles models, entre els quals voldria esmentar *La Passione del N. S. Gesu'Cristo*, atribuïda al Boccaccio, que consta de 282 estrofes hendecasíl·labes, o *La Passión Trobada* de Diego de San Pedró, que en té unes 264, també de deu versos.¹² Però a part del fet que la IP no es basa en una con-

¹¹ IP, 6: «Hoyu-la devots: a *dos veus* plorosa/Hoyu ab trist cant: tenor dolorosa...».

¹² Ed. de Luigi RAZZOLINI (Bolonya 1878 i reproducció 1968). Diego de SAN PEDRO, *Obras completas*, II (Madrid 1979), 101-238, ed. de Keith WHINNOM i Dorothy S. SEVERIN.

cordança evangèlica, sinó en un evangelista determinat, el confrontament amb el text italià prova que l'autor de *La Passione* tenia un bon domini tècnic de la versificació, que li permetia de rimar els versets evangèlics seguit, seguit amb admirable economia i eficàcia. No crec que es pugui afirmar el mateix dels autors de la IP, els quals, tot i traduir molt bé el text de sant Joan, el dilueixen dins d'una paràfrasi-glossa que s'allargassa i ajuda a obviar els obstacles tècnics. Salta als ulls el recurs sistemàtic a la *repetitio* d'uns mots clau (sovint agrupats en el primer hemistiqui dels versos 1, 3, 6 i 8), d'una fórmula evangèlica com per exemple: «Palès he parlat» (Jo, 18, 20), «Donchs què-m interogues?» (*Ibid.*, 21), «Si mal he parlat» (*Ibid.*, 23), «Interroga quells», «Si bé he parlat» (*Ibid.*), «A mi tu no parles?» (Jo 19, 10), etc., indicatiu probable d'una certa pobresa de mitjans, però molt efectiu per quant serveix per a fixar certes paraules en la ment del lector. A vegades la frase evangèlica repetida només es concentra en el primer hemistiqui d'unes quantes estrofes consecutives. Així «Ecce homo»: «Mirau ací l'home» (Jo 19, 5) encapçala 7 estrofes (pàgs. 54-56), i el mateix es pot dir d'altres invocacions. Quan la paraula subratllada s'acumula en ambdós hemistiquis, el martelleig arriba a tenir efectes còmics, però, com ja he insinuat, per regla general el segon hemistiqui i bona part de l'estrofa complementa o precisa i explica el text traduït, i els autors de la IP, com els glossadors actuals, diuen sovint el mateix de diverses maneres, segons la vella tècnica dels «laisses similaires» dels joglars medievals. Aquestes i altres tècniques característiques del gènere marquen clarament les distàncies entre els possibles models o fonts en prosa i aquestes cobles, puix que la rima encobreix i ajuda a obliterated les traces lingüístiques de dependència literal.

Més encara: tant Fenollar com Martines s'agraden d'establir ponts amb la realitat que els envolta i usen i ab usen de comparances sistemàtiques, creant una complicada imatgeria que sovint s'atansa a la metàfora. Això era una característica de la poesia de certàmens que arribà a contaminar la prosa

literaria, però que es pot relacionar també amb la degeneració del nivell al·legòric d'interpretació textual que multiplicarà pertot arreu els escriptors religiosos i els predicadors. Aquesta característica arriba a ser tan marcada en la IP que sembla eliminar d'antuvi qualsevol possible contacte entre les cobles i la VCV, o semblants. Per això mateix potser valgui la pena de fer notar fins a quin punt, ben mirat, el sistema més alambinat i complex pogué sorgir mercès a l'estímul i suport d'una estructura anterior que forní els elements bàsics. Bastin uns exemples deliberadament extrets de la VCV, per explicar el que vull dir.

Sor Isabel, en descriure Críst en l'hort de Getsemaní, el presenta, com fa sovint, com «un valent *capità aparellat a la batalla*» (II, 9313), comparança que un versificador obligat a trobar una rima en *-alla*, podia amplificar així: «Posat dins la liça: *per dar la batalla / ... de gran paciència: pres armes i malla*» (IP, 9). Un cop assimilada, aquesta idea convidava a entendre analògicament el símil a tot el vast camp semàntic insinuat pel lexema, i la batalla es materialitza més endavant quan els fariseus armen «esquadres» i paren «bombardes» (pàg. 67) i Pilat fa «empavesades, palenchs i barreres» entorn de Jesús a fi de defensar-lo de les «altes costeres i canteres» que li tiraven (pàg. 71). En tal context, la creu es torna «estandart, pavés i lança» (pàgs. 87, 121) o «arma» contra els malignes esperits que tiren «sagetes e vires entoxegades» als humans (pàg. 91), i el Calvari és el «camp de tota ultrança» (pàgs. 103 i 118) on «armat tot de plagues: portant per cimera / al cap la corona» (pàg. 113), Crist, vencedor de la mort i de Satanàs, arrabassa a aquest la «presa» dels Pares dels Llimbs (VCV, III, 11520).

Jesús es deixa prendre i lligar amb mansuetud, però no permet que hom toqui els deixebles. La situació mereix el comentari següent de Sor Isabel: «Vull que... coneguen esser verificat lo que dit los havia quant diguí: *Bonus pastor animam suam dat pro ovibus suis...*» (VC, II, 9415). Al corresponent lloc de la IP (pàg. 15) trobem també ressò d'aquesta o semblant glossa: «E sols per portar: al coll *la ovella / del cel*

devallà: tan digne *pastor*», però potser per exigències de la rima hom aprofita altres detalls de la coneguda paràbola i la imatge s'enriqueix amb elements nous, si bé previsibles: els «lops rabiosos» (jueus i diable), els «prats... de santa verdures / en mont Calvari» i la «dolça pastura» dels «campes de la sgleya», regats amb la sang del Senyor, sang comparable a «l'almànguena» del «senyal» que marca les ovelles del mateix «corral» .

Sor Isabel diu, referint-se a Judes, que, degut a la seva malícia «stant davant *la font* de misericòrdia, *perí de set...*, no volent sentir la *dolçor* de aquella» (VC, III, 9361), identificant repetides vegades Jesús amb una font d'aigües dolces. En la IP (pàg. 10), Jesús mateix amonesta als qui el vénen a prendre acompanyats de Judes: «Per cloure *la font...* ab pedres d'enveja: y calç d'ira fort». Aquesta font serà «als bons *d'aygua dolça*: y als mals d'amargor». Més avall quan contempli la ferida del costat, la monja imagina que la verge Maria convida els pecadors a entrar per «aquell portal ubert» o «porta de Paradís» (III, 2205 i 15) i comenta que: «... axí com Adam, dormint, li fon treta la costella del seu costat dret e formada aquella mare Eva..., axí lo meu Fill e Redemptor vostre, dormint en la creu..., lo seu costat és ubert e de aquí és exida la sua Església, abillada e molt ornada dels sacraments», els quals «han virtut e efficàcia en los mèrits de la passió del meu amat Fill». Seguidament cita la profecia d'Ezequiel (47, 1-9) i compara la sang que manà de la ferida o «font preciosa» amb aquell gran riu que purifica els pecats, esmentat pel profeta. No ens ve, doncs, de nou llegir en la IP (pàg. 125): «Y axí com fon Eva: per l'etern creada / del costat d'Adam: que stava dormint / axí Déu-Jesús: rebent la lançada / del seu costat sant: fon feta y formada / l'asgleya catòlica: sos mèrits prenent», però el tòpic degenera ara fins a extrems de no gaire bon gust: No solament els set sacraments surten del «set griffons» dels pits, sinó que l'aigua purificadora es fa servir en una ben prosaica «bugada» on lo cos divinal «fon digna caldera», los «ferros tres claus: lo sanch lo *lexiu* / l'amarga

mort, *cenra*: la pena, *costera* / la creu, *dura lenya*: lo *foch*, amor vera / hi-l *coci*, Calvari: lo gran mont qui-s diu (IP, pàg. 126 i Briz, 121): tot això per a netejar «l'original *manta* / que féu Adam bruta» (!). Una altra enginyosa troballa per l'estil (IP, 51 i 120), enllaça i transforma «el cos malalt» de Crist, que ens dóna salut amb «*l'engüent i lo pot: ab l'apotecari* / tenint per a tots: *suau letovari* / ab *lenya* de pena / y *foch* d'amor cuyt». Escrivà (Briz, pàg. 122), proclama Crist: «... metge perfet: donant medecina», la qual cosa s'adiu també amb la VCV (III, 3518), on Crist «és lo vertader metge» que per «guarir a nosaltres s'és fet malalt». La seva nafra del costat és «botiga de specieria» on hi ha «los singulars cordials e medecines a guarir tota natura de malalties» (3429).

Especial menció mereixen les imatges marineres, de les quals també trobem algun precedent interessant en la VCV (III, 11311): Crist en la creu i amb la creu féu «nau e passatge molt segur per anar al regne seu», i trobà bon imitador en sant Andreu, el qual, segons li profetitza Maria, farà la mateixa travessia «estenant lo propi cos *per vela*, offerint-lo als *tempestuosos vents de la tirànica crueltat*», i després d'estar «dos dies *encallat* en lo *port*, per *fortuna* molt aspra», arribarà finalment al cel «rompent les ancores de la vida». En la IP tals imatges són molt freqüents. Crist també «navega» i passa «*fortuna* terrible: en *mar* d'amargura / ab *ones* de *sang*» (pàg. 50), o és talment una «*nau* tan velera: que nunca *va-l'orça* / ni may *vent* contrari: la força que torça / la via que fa al port d'amargor» (pàg. 93). En altra ocasió ocupa el lloc del *patró*, i la creu és «la galera» tenint per «entena amor eternal», que els jueus han *varat* «en mar de Calvari»; la mort de Jesús és lo «*vent* necessari» per a dar caça a Satan, «ladre-y *cosari*», fins al mateix infern (pàg. 88). Una vegada traduïda a aquesta envitricollada clau, la patètica escena de l'encontre de Maria i Jesús en la Via dolorosa: «E...sa senyoria caygué *smortida*... de un tal esmortiment que ja per natura no podia viuré. E lo Senyor fou axí turmentat..., que *les forces de la humanitat* sua falliren, e *caygué en terra abraçat ab la creu*,

car no la volgué deseparar» (VCV, III, 12171), inicialment assimilada també en termes semblants («*Caygueren en terra: restant esmortits... Tantost esmayaren: les forces humanes... / e tostemp la creu: amb mans sobiranes / tenint abraçada...*» IP, pàg. 100), adquireix dimensions pictòriques: Crist i Maria són «dos grans *naus*» batides pel *vent* d'amor, en una mar plena de *roques* de pena i ones de plor. Una, la del Fill «tocant baix l'arena», mentre la de la Mare era «de aygües ja plena». La fortuna no permetia que un ajudés l'altra i ambdós sofrien cruel agonia. Crist és també la «nau carregada», i cada part del cos crucificat correspon a una part del vaixell: «Lo cos era *l'arbre...* / los braços l'antena: Ell, Déu, rica *vela* / brodada de sanch», la *gàbia*, lo cap (IP, pàg. 120). A imitació del seu model, el lector també aspira a convertir-se en «*nau carregada: passant les arenes / d'aquesta mar Morta: hom vixch encallat*», portant les «veles plenes» del record de la Passió (IP, pàg. 114). La preferència pels motius mariners s'explica, potser, per influència de la «nau d'amors» de la poesia cortesana, però queda —crec— exemplificat fins a quin extrem el desig d'originalitat i de fer gala d'enginy es fossilitzava en tòpics rutinaris.

Un altre camp semàntic ben conreat és el que fa referència a la vida mercantil, a l'or i als diners. També ací és possible d'intuir el procés seguit, que bastarà il·lustrar amb un parell d'exemples. A la VCV (I, 5715), Maria anuncia a la donzella Misericòrdia que el seu espòs Jesús: «... siurà en aquella ricosa *taula de cambi*, ço és la sancta creu, en la qual estendrà la sua *moneda impreciable*, en tanta habundància que per terra ni haurà gran còpia...», i no és aquest l'únic passatge on fa seva la idea paulina que la sang de Crist fou el preu o *moneda* de la redempció (I, 9291). A la IP (pàg. 88) aquesta «moneda divina» s'associa ja a l'acció de fondre i batre l'or i de canviar-lo i pesar-lo, de manera que la creu és «*fusina / hon nostre vil Coure: serà fet pur or / y seca batent: moneda divina. / Gran taula, rich coffre: balança molt fina / pesant a nosaltres*» el tresor dels mèrits de Crist, i és amb aquesta moneda novella

batuda pels jueus que són redimits els captius, o sigui la humanitat (103).¹³

No puc aturar-me a discutir tots els exemples anotats ni tampoc en un estudi detallat de C, obra molt més curta (50 estrofes en l'edició de Briz, 38, en la IP) i d'estructura molt semblant, però més equilibrada i uniforme pel que fa al contingut, i molt més parca en l'ús de comparances, si bé no hi manquen algunes de les més tradicionals: creu: *taula de camvi* (pàg. 141), nafra: *font i rius* (pàg. 147), Críst: *pelicà* (Briz, pàg. 122); i una de nova com tirar fletxes a l'estaca per a guanyar la joia (pàg. 146). Algunes recorden versos d'Ausiàs March, com les «*vels y rems*» dels jueus (pàg. 140), o la idea de la mort, sempre present en la ment de Crist com «*un verme que puny*» (pàg. 142), o la de la desemparança del Senyor, «*De tots los amichs... / desert...*» (pàg. 139). Espero que les mostres que he pogut encabir ací bastin per a fer veure que malgrat les exigències de la rima i del tribut que els autors de la IP pagaren a la moda imperant en la poesia de justes í certàmens, no és exagerat d'afirmar que sota la barrija-barreja d'imatges ostentoses o vulgars s'hi amaga una font de doctrina tradicional d'on, a més de l'estímul per a desenrotllar llurs exagerades comparances, els autors podien poar també oportuns aclariments que n'expliquessin el context doctrinal. Voldria insinuar, amb totes les degudes cauteles, que les tres VC més avinents, la de Francesc Eiximenis, la de Landulf de Saxònia, que Roís de Corella traduïa al català, i la que escrivia Sor Isabel, haurien pogut acomplir dignament aquesta funció, si bé la manera de presentar certs detalls de la Passió, manllevats de les MVC, i l'especial insistència en la «*compassió Mariae*» són factors que semblen inclinar la balança en favor d'un autor franciscà.¹⁴ Ara bé, com que a la IP hi ha una sèrie de trossos

¹³ Hom juga amb el doble sentit del verb, Cf. VCV, II, 9869: «... *daria les galtes sues als batedors...*».

¹⁴ MVC per *Meditationes Vita Christi*, que cito per la versió catalana fragmentària o *Contemplació de la Passió de Nostre Senyor Jesucrist*, ed. Albert G. HAUF (Barcelona 1982), o CP. La VCC és la *Vita*

clarament relacionables amb les MVC, podem fer-los servir com a pedra de toc. Són els que indico a continuació juntament amb els llocs paral·lels de les obres suara esmentades:

1. *Jesús despullat i acotat*: IP, pàgs. 47-49: MVC, c. 75, i CP, lín. 551-70, 591-5; VCV, c. 168, 11049-55, 11160-70; VCC, II, c. 62, 9-10; VCE, IX, c. 96.
2. *Jesús despullat de la porpra*: IP, pàg. 94: GP, lín. 665-7; VCV, c. 174, 11972-5; VCC, II, c. 62, 30.
3. *Jesús despullat en el Calvari*: IP, pàg. 101: GP, lín 771-85; VCV, c. 187, 12396-406, 12414-20; VCC, II, c. 63, 4; VCE, IX, c. 101.
4. *Jesús crucificat*: IP, pàgs. 104-105: CP, lín. 809-27; VCV, c. 178, 12485-94; VCC, II, c. 63, 5; VCE, IX, c. 101.
5. *Descendiment*: IP, pàg. 131: MVC, c. 81; VCV, c. 217, 2985-91; c. 220, 3458 i 3695; VCC, II, c. 65, 2; VCE, IX, c. 128.

El sistemàtic confrontament d'aquests textos sembla indicar que, malgrat els contactes conceptuals i lèxics, alguns prou marcats com: Pilat «féu dar al través» la nau de la justícia: «per ço va la justícia axí a través» (IP, pàg. 61: VCV, c. 170, 11448) o: «la seva roba stava pegada a la sua persona... e tirant... totes (les plagues) esclataren e... fon cubert de sanch (VCV, c. 177, 12400): «Y estant ab les plagues: les robes pegades / tirant turmentaven: ses carns delicades / i totes de sanch: les feren brollar» (IP, 101), etc., resulta molt difícil de delimitar clarament la possible influència de la VCV de la de la VCC. La raó és molt senzilla: Sor Isabel en arribar a la narració de la Passió deixà més de banda el text de la VCE i optà per la glossa de l'alemany, com és prou obvi si comparem els llocs subratllats en el punt nr. 4, i d'altres. La clarissa aprofita les MVC amb una mentalitat franciscana, amplificant els elements teatrals i esborrant les nombroses censures degudes a «l'Über Ich» germànic, hostil a l'excés de sentimentalisme. Aquesta tendència a afegir detalls ja hem vist que no manca

---

Christi de Ludolphus a Saxonia o Landulf el *Cartoixà* i n'indico només «el llibre, capítol i paràgraf, d'acord amb l'edició de L. M. RIGOLLOT, 4 vols. (París-Brusselles 1878).

en la IP. Hi ha versos a més a més que requereixen aclariments com els que ofereix la VCV. Els «bochins quatre» de la IP (pàg. 48), s'expliquen en llegir que «vingueren *altres* dos (botxins) pus rabiosos que-ls primers» (VCV, c. 168, 11098), i el mateix es pot dir dels «rapaços i gentegaça» que feia pilotes i jugava amb la roba de Jesús (VCV, *Ibid.*, 11166-70): «Y l'u *la-y levava* y l'altre-l batia» (IP, pàg. 49). La IP també és tenyida d'un sentiment de compassió pels dolors de Maria, característic de Sor Isabel, i ben resumit en el vers: «Sentia dins l'ànima: los colps del martell» (IP, pàg. 104).

Tot això no contradiu gens ni mica la hipòtesi suggerida al principi d'aquest treball, d'uns possibles contactes personals entre Sor Isabel i els autors de la IP, i fins i tot podria considerar-se com una confirmació de l'indici que ens proporciona la dedicatòria, però tanmateix no ens permet de cap manera d'ultrapassar els límits dels fets comprovats, no mancats d'un relatiu interès. En lloc, doncs, d'arriscar conclusions massa poc fonamentades, acabaré formulant una altra pregunta o segona hipòtesi de treball que potser algú podrà confirmar per altres cantons: ¿No caldria afegir mestre Roís de Corella, brillant predicador i mestre en teologia, al cenacle teològic-literari format pels admiradors de Sor Isabel?¹⁵ Una empresa de tan ampla volada com la traducció del *Cartoixà* és difícil que passés despercebuda dels amics del teòleg, entre els quals figurava Fenollar. Sor Isabel s'agradava com hem dit de les glosses exegètiques i coneixia molt bé el text llatí de Landulf de Saxònia, que tingué l'avinentsa de comparar amb el de mestre Eiximenis. Estava, doncs, en condicions de detectar el que tenia de nou i d'interessant, i d'estimular-ne la divulgació. Qui sap si no fou, potser, la «doctoresa» de la Trinitat la que va encoratjar el galant mestre valencià a navegar per aquell immens «maremàgnum» de lletra espessa, que fins ara hem tingut tan oblidat!

---

¹⁵ SALES, 65, anota entre la llista de religioses exemplars que foren súbdites de Sor Isabel el d'una «Sor Aldonza de Corella, que fundó en Barcelona» i caldria determinar si aquesta monja era o no família de l'ampul·lós orador.